

Salidə Şərifova
AMEA-nın professoru, filologiya
elmləri doktoru, AMEA Nizami
Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

(əvvəli ötən şənbə saylarımızda)

"Yaycı soyqırımı" kitabında müəllifin istifadə etdiyi tarixi sənədlərdən biri də Stepan Şaumyanın Bakı soyqırımı ilə bağlı Moskvaya ünvanladığı teleqramdır. F. Fərecoy teleqramın mətnini kitabda əks etdirməklə oxucusunun nəzərini tarixi prosesə yönəltməyə cəhd edir. S. Şaumyanın ünvanladığı teleqramın mətnini nəzərdən keçirdikdə, xalqımıza qarşı törədilən soyqırımların bilərəkdən həyata keçirilməsinə bir daha əmin olursan: "Müsəlman millətçi partiyalarının müqaviməti üzündən Bakıda Sovet hakimiyyəti tükəndən asılı idi. Yelizavetpolda (indiki Gəncə) və Tiflisdə möhkəmlənmiş feodal (bəy və xan) ziyalılarıbaşda olmaqla, partiyalar menşeviklərin alçaq və qorxaq siyasəti nəticəsində özlərini son zamanlarda Bakıda da çox təcavüzkarcasına aparırdılar. Əgər onlar Bakıda üstün gəlsəydilər, şəhəri Azərbaycanın paytaxtı elan edə, bütün qeyri-müsəlman ünsürləri tərksilah edib qırardılar". [3, s. 28]

Fərecoy "Yaycı soyqırımı" əsərində təsvir etdiyi hadisələri, çatdırmaq istədiyi ideya və fikirləri təsirli etmək üçün nəzm nümunələrindən də istifadə etmişdir.

Bu nümunələrin bir qismi müəllifin özünə aid, digər qismi isə başqa sənətkarlara, şairlərə aid nəzm nümunələridir. Məsələn, müəllif "Vedi hadisələri..." başlıqlı yazısında Zeynal Vəfanın Əkbər Əliyevin qələmə aldığı fikirlərindən Hüseyn Cavidin qələmə almış olduğu

*İblis nədir? Cümlə xəyanətlərə bais,
Ya hər kəsə xain olan insan nədir? İblis!*

misralarını təqdim etmişdir. Bəllidir ki, Hüseyn Cavidin "İblis" faciəsində ədalətsiz

Fərecoy Fərecoy "Yaycı soyqırımı" əsərinin problematikasi və janr xüsusiyyətləri

müharibə aparanlara dərin nifrət əksini tapmışdır. Fərecoy Fərecoy da qələmə aldığı əsərində ermənilərin ədalətsiz müharibə tərəfdarı olmalarını əks etdirmişdir: *"...heç kəs bilmir ki hardadır iblis dediyimiz o murdar məxluq. Mən deyirəm: harada daşnak təbiətli bir erməni varsa, onun içindədir iblis".* [3, s. 33]

Fərecoy Fərecoy "Xocalı qətliamı" yazısında özünün qələmə aldığı səkkiz bənddən ibarət olan "O, Xocalıdır!" adlı şeirini təqdim etmişdir. "Xocalı qətliamı" başlıqlı yazının məzmunu və ideyasına uyğun gələn, müəllifin nəsr dili ilə dediklərini, nəzm şəklində əks etdirilməsi maraq kəsb edir. Müəllif poetik nümunədə bu ağır dərdi incəliklə qələmə almışdır:

*Dərdlər yarışında ən uca dağdır,
Dərdini ellərə bəyan edləyin.
Talanmış ocaqdır, qurumuşa bağdır,
Nələsin ulduza, aya söyləyin.*

Fərecoy Fərecoy "O, Xocalıdır!" şeirində erməni xislətini, mənfur əməllərinə də işıq sala bilmiş, bəşəriyyəti onlardan qorumağa çağırış etmişdir:

*İblis xislətlər "göz yaş" tökülür,
Məkrini dünyaya sırtıyır müdam.
Əl atıb çürümüş palanlar sökülür,
Qovrulur içində, mat qalır adam.*

Fərecoy Fərecoy Azərbaycan xalqının tarixi sənəfinə qara hərflərlə yazılmış Xocalının başına gətirilmiş faciələri həm şeirində, həm də publisistik yazısında əks etdirməyə qadir olur: *"bir gecədə şəhərdə dəhşətli qətliam törəndi, ağlasığmaz vəhşiliklər həyata keçirildi. Beləliklə, daşürəkli ermənilərin zaman-zaman başımıza gətirdikləri soyqırımlara biri də əlavə olundu: Xocalı qətliamı!"* [3, s. 40]

Əsərin obrazları

Fərecoy Fərecoy "Yaycı soyqırımı" kitabında əksini tapmış obrazlara münasibət birmənalı deyildir. Obraz anlayışı müasir dövrümüzdə birmənalı qarşılanmamışdır. Bədii obraz özündə estetik dəyər təmsil edərək insan həyatının real lövhələrinin bədii təsviridir. Fərecoy Fərecoy "Yaycı soy-

qırımı" əsərində də obrazlar müəllif ideyalarının və bədii təfəkkürünün təzahür formalarından biri kimi özünü büruzə vermişdir. Əsərdə əksini tapmış obraz varlığın mahiyyətini ifadə edir. Fərecoy Fərecoy "Yaycı soyqırımı" kitabında bədii obraz anlayışı bədii əsərin ünsürü kimi başa düşülür: insan obrazı, təbiət obrazı, əşya obrazı, hiss obrazı, obraz-təfərrüat və s.

Fərecoy Fərecoy "Yaycı soyqırımı" əsərində obrazı yaratmaq üçün müəyyən qrup insanlara, əşyalara və proseslərə xas xüsusiyyətlərin ümumiləşdirilmiş şəkildə əks etdirilməsinə cəhd etmişdir. Fərecoy Fərecoy geniş və məhdud mənada istifadə etdiyi obrazlar fərdi cizgiləri ilə başqa obrazlardan fərqli cəhət və fərdi xüsusiyyətlərini əks etdirir.

F. Fərecoy təbiət hadisələrinə və müxtəlif insanlara münasibətini məhz obraz vasitəsilə bildirməyə nail ola bilmişdir. Obraz anlayışı məhdud və geniş mənada işlənir. Obraz məhdud mənada konkret və eyni zamanda ümumiləşdirilmiş şəxs bildirir, yalnız konkret personajları və ya ədəbi qəhrəmanları əks etdirir. Bizim fikrimizcə, "bədii obraz"ın belə anlaşılması bu terminin daralmasıdır.

Obrazın geniş mənada işlənməsini isə mənfəi və müsbət obrazlarda, insan obrazında, əşya obrazında və s. rast gəlirik.

Müəllif "Məkrli köcürmələr" adlı birinci bölümüdə

ermənilərin kim olması sualına cavab axtarır. Cavabında isə ermənin surətini yaratmağa nail ola bilər: *"Yer üzərində yüz-lərlə, minlərlə millət, xalq və etnik qruplar yaşayır. Onlardan birinin də adı "erməni"dir. "Erməni" sözü indi onları yaxından tanıyan, onların iç dünyalarına bələd olan insanların qulaqlarında hiyləgərlik, xainlik simvolu kimi səslənib".* [3, s. 9]

"Yaycı soyqırımı" kitabında Fərecoy Fərecoy xəyriyyəçi messenat və milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin obrazını yarada bilmişdir. Qısa epizodik hadisəni nəql edən F. Fərecoy Azərbaycan xalqının tarixinə adını qızıl hərflərlə yazdırmış, milli kadrların hazırlanmasında, incəsənət, jurnalistika və təhsilin qurulmasında əməyi keçmiş H.Z.

Tağıyevin yadda qalan obrazını yaddaşlara həkk edir. Müəllif onu erməni cəlladlarından fərqləndirən insani xüsusiyyətlərini açıqlamağa nail ola bilmişdir. Millətin atası adlandırılan Tağıyevin 1905-ci il hadisələri zamanı ona pənah gətirmiş 40 nəfər erməni arvad-uşağı xilas etməsi kitabda əks etdirilmişdir. Müəllif bu missiyanı yerinə yetirən Hacın yalan danışmasını qəbət hesab etmir. Hətta erməniləri qorumaq üçün müqəddəs kitabımız Qurana yalandan and içməsi məqamına millət atasının öz dili aydınlıq gətirir: "Hacı Quranı gətirib and içir ki, mənim evimdə erməni arvadları yoxdur.

Qoçular bu sözlərə inanıb oradan uzaqlaşanda Hacın yanındakı adam həyacanla dillənir:

- **Ay Hacı, sən neylədin, neylədin!**

Hacı deyir:

- **Mən neylədim?**

- **Sən Allahın yanında günahkar oldun.! Qurana yalandan and içdin!**

- **Mən Allahın 40 günahsız bəndəsini xilas etdim, bir özümü günaha batırdım. Əgər Allah Allahdırsa, məni bağışlar..."** [3, s. 20]

Fərecoy Fərecoy "Yaycı soyqırımı" kitabında qələmə aldığı insan surətlərindən biri də fərdiləşdirmə yolu ilə yarada bildiyi Azərbaycanlılara və türk xalqına qarşı soyqırım törətmiş Andronik Ozanyanın surətidir.

Təbii ki, mənfəi surətini... Müəllif kitabın "Ən böyük qətlə - Yaycı soyqırımı" adlı ikinci bölümüdə "Andronik kimdir?" başlıqlı yazı yer almışdır. Müəllif "Andronik kimdir?" yazısında Andronikin surətini tam şəklə verməyə nail ola bilmişdir. Kitabın "Məkrli köcürmələr" adlı birinci bölümüdə Andronikin təsvir edilməsinin şahidi olmuşduq.

Fərecoy Fərecoy "Andronik kimdir?" sualına cavab verməyə nail ola bilmişdir: "Andronik Ozanyan 1865-ci ildə Türkiyədə anadan olmuşdur.

Türk Ordusuna xidmət etmiş, böyük zabıt rütbəsinə yüksəlmişdir. O da digər ermənilər kimi "böyük Ermənistan" yaratmaq "xəstəliyinə tutulmuş", ordudan qaçaraq özü kimin millətçi soydaşlarını başına topılamış, iğtişələr törətmiş, terrorçuluqla məşğul olmuşdur". [3, s. 44]

Nəticə

Fərecoy Fərecoy qələmə aldığı "Yaycı soyqırımı" əsərinin əhəmiyyəti odur ki, əsər xalqın tarixi yaddaşından silinməsinə edilmiş cəhdlərin heç də uğurlu olmadığı göstəricisidir. Fərecoy Fərecoy özünün vurğuladığı kimi "amma təəssüflər olsun ki, ermənilərin xalqımızın başına gətirdiyi neçə-neçə belə soyqırımı kimi Yaycı qətliamı da sovet dövləti zamanı bütöyün unutuldu. Elə böyük, dəhşətli faciələrə sadəcə bir qrup dəliqanlı ermənin şıltaqlığı olduğunu inandırmağa çalışılar". Müəllifin ürək ağrısı ilə qələmə aldığı bu cümlələr tariximizə qarşı edilmiş məkrli oyunlardan biri idi.

Hadisələrin canlı şahidləri olmuş şəxslərin fikirlərini qələmə alınmamasına müəllif təəssüf hiss keçirsə də, bu yaşanmış realıq idi: *"Bəlkə də belə unutulmuşumuzdandır ki, o vaxtlar Yaycı soyqırımının canlı şahidlərinin söhbətlərini fərqimizə varmadıq, "bunlar nə vaxtsa gərəkimiz olar" deyər qeydlər götürməyə belə əhəmiyyət vermədik".* [3, s. 43]

Bütün bu qeydlərə baxmayaraq, "Yaycı soyqırımı" kimi əsərlərin qələmə alınması milli şüurun inkişafına təsirsiz ötürə bilməz. Fərecoy Fərecoy "Yaycı soyqırımı" əsəri tarixi yaddaşın dirçəlməsini, tarixin unudulmamasını əks etdirə bilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı // *Yaycı soyqırımı. Naxçıvan, "Əcəmi", 2002.- 120 s.*

2. Çələbi E. Səyahətnamə (Azərbaycan tarixinə aid seçmələr). Bakı: Azər-nəşr, 1997, 92 s.

3. Fərecoy F. Yaycı soyqırımı. Naxçıvan, "Əcəmi", 2002.- 120 s.;

4. Qeybullayev Q. Qədim Türklər və Ermənistan. Bakı: Azər-nəşr, 1992, 140 s.

5. Şarden Y. Səyahətnamə. Parisdən İsfahana səyahət. Amsterdam, 1711. Bakı: Elm, 1994, 96 s.

6. Palievskiy P.V. Rolğ dokumenta v orqanizaüi xudojestvennoqo üeloqo/P.V. Palievskiy//Problemi xudojestvennoy formi soüialistiçeskoqo realizma. V 2 t. - M.,1971. - T. 1.